

355.48(5-15)"1189/1192"
94(497.11)"1189"
94:327(497.11:430)"1189"
COBISS.SR-ID 34725897

Оригиналан научни рад
Примљен: 18. јун 2020.
Прихваћен: 14. септембар 2020.

Др Александар Узелац, виши научни сарадник
Историјски институт, Београд
e-mail: aleksandar.uzelac@iib.ac.rs

УЛОГА СРБА У ЛОГИСТИЦИ БАРБАРОСИНОГ КРСТАШКОГ ПОХОДА

АПСТРАКТ: Сусрет цара Фридриха I Барбаросе и српског великог жупана Стефана Немање у Нишу крајем јула 1189. године, током Трећег крсташког рата, већ дуго је предмет занимања историчара. У досадашњим истраживањима у средишту пажње преваходно су били политички аспекти и позадина овог сусрета. Проблеми припреме, снабдевања и транспорта Барбаросине експедиције на Исток, као и места и улоге Срба у логистици овог похода, углавном су остали по страни. Они су, на основу обавештења западних извора о Барбаросиној експедицији, разматрани у овом раду.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Фридрих I Барбароса, Трећи крсташки рат, Стефан Немања, Ниш, логистика, снабдевање, тржнице

Током 11. и 12. века бројне ходочасничке и крсташке експедиције из западне Европе прошле су кроз угарске, византијске и јужнословенске земље. Највећи изазов везан за њихова путовања била је логистика. Снабдевање крсташких војски храном и потрештинама на путу представљало је изузетан напор за локалне власти. Већ у Првом крсташком рату (1096–1099) показало се да је невољност или немогућност угарских и византијских званичника да обезбеде приступ тржницама, или залихе за крсташе у довољним

количинама, била главни узрок инцидената и сукоба западњака и локалног становништва.¹

У погледу логистике цара Фридриха I Барбаросе (1152–1190) поход на Исток, који се одиграо у оквиру Трећег крсташког рата, заслужује нарочиту пажњу. Наиме, то је био не само највећи и најмасовнији крсташки подухват до тада већ уједно и поход који је најдуже и најдељније планиран. Упркос томе проблеми везани за логистику Барбаросине експедиције у радовима домаћих историчара углавном нису разматрани, док су се досадашња истраживања претежно бавила политичким аспектима тадашњих српско-немачких контаката.² Стога је овај прилог посвећен организацији Барбаросине експедиције, као и улози српског чиниоца у припремама и снабдевању крсташке војске на њеном путу.

* * *

Узрок покретања Трећег крсташког рата био је пад Јерусалима у руке муслиманског војсковође и владара Саладина 2. октобра 1187. године. Након што су се вести о томе муњевито прошириле Европом, папа Григорије VIII упутио је одлучан позив хришћанским владарима да крену у нови крсташки поход. Позив су, на самом почетку 1188. године, прихватили француски краљ Филип II Август (1180–1223) и енглески краљ Хенри II Плантагенет (1154–1189), чији је крсташки завет преузео његов син и наследник Ричард I Ла-

¹ О логистичким проблемима крсташких војски приликом њиховог проласка преко југоисточне Европе за Први крсташки рат видети: Gregory Bell, „In Starvation's Shadow. The role of Logistics in the Strained Byzantine-European Relations during the First Crusade”, *Byzantion* 80 (2010), 38-71; за Други крсташки рат: John France, „Logistics and the Second Crusade” in: *Logistics of Warfare in the Age of the Crusades*, ed. J. Pryor (Aldershot: Ashgate, 2006), 77-93; за Трећи крсташки рат: Alan Murray, „Finance and Logistics of the Crusade of Frederick Barbarossa” in: *In Laudem Hierosolymitani: Studies in Crusades and Medieval Culture in Honour of Benjamin Z. Kedar*, ed. I. Shagrir, R. Ellenblum, J. Riley-Smith (Aldershot: Ashgate, 2007), 357-368.

² Milada Paulova, „Učast Srbů při třetí vypravě křižove”, *Byzantinoslavica* 5 (1933-1934), 235-303; Јованка Калић, „Ниш у средњем веку”, *Историјски часопис* 31 (1984), 23–25; Ferdinand Oppl. „Das Treffen von Nis vom Juli 1189 in seinem historischen Umfeld”, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 97 (1989), 435-442; Jovanka Kalić, „Die deutsch-serbischen Beziehungen im 12. Jahrhundert”, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (1991), 523-525; Ивана Коматина, „Срби на путу крсташа”, *Историјски часопис* 64 (2015), 73–80; Александар Узелац, *Крсташи и Срби (XI–XII век)* (Београд: Утопија, 2018), 141–177.

вље Срце (1189–1199). Пример француског и енглеског краља сле-дио је и најмоћнији владар западног света цар Фридрих I Барбароса (1152–1190). У Мајнцу 27. марта 1188. године, пред највиђенијим магнатима тзв. Светог римског царства, истакнутим прелатима и папским представником кардиналом Хенрихом од Албана, цар је званично објавио да ће кренути у крсташки рат.³

У том тренутку, у седамдесетим годинама живота, Барбароса је имао значајно државничко и војно искуство. Као млади војвода Швапске пратио је свог стрица краља Конрада III (1138–1152) на походу у Палестину у Другом крсташком рату 1147. године. Тада је путовао кроз Угарску и прошао тзв. Војним путем (Via Militaris) од Београда за Цариград, преко Ниша, Сердице (Софија), Филипопоља (Пловдив) и Хадријанопоља (Једрене).⁴ Барбароса је тако имао са-знања из прве руке везана за стратешку географију путовања и увид у тешкоће које су његову војску чекале на тој маршрути. Упра-во је то, по свему судећи, утицало да његова експедиција буде најбо-ље организован крсташки подухват у 12. веку.⁵

Додуше, у погледу политичких прилика на терену је између Другог и Трећег крсташког рата постојала једна важна разлика. Док је Конрадова војска прелазила преко територије две државе, Угар-ске и Византије, Барбаросина је требало да превали део пута и пре-ко српске територије. Наиме, српски владар Стефан Немања (1168–1196) је, користећи несрећене прилике у Византији након смрти Манојла I Комнина (1143–1180), преузео контролу над деоницом Војног пута која је водила од Равног (данашња Ђуприја), преко Ни-ша, на исток ка Сердици.⁶ Управо је та околност, успостављање кон-троле над делом ове важне балканске саобраћајнице, била од пре-судног значаја за укључење Срба у Барбаросине планове.

³ *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, Quellen zur Geschichte des Kreuz- zuges Kaiser Friedrichs I, ed. A. Chroust, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, nova series, V (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1928), 14; Edgar Johnson, „Crusades of Frederick Barbarossa and Henry VI”, in: *A History of the Crusades, vol. 2: The Later Crusades 1189-1311*, ed. K. M. Setton (Madison: University of Wisconsin Press, 1969), 89-90.

⁴ Jonathan Phillips, *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom* (New Heaven - London: Yale University Press, 2007), 96, 171-172; А. Узелац, н. д., 101–106.

⁵ А. Murray, *op. cit.*, 358.

⁶ Ј. Калић, „Ниш у средњем веку”, 22–23; Коматина, н. д., 74–75.

Свестан логистичких проблема Барбароса је предузео опсежне припреме за спровођење похода пуних годину дана раније. Објаву у Мајнцу пратило је неколико дипломатских мисија. Према записима анонимне *Историје крсташа* (*Historia peregrinorum*) и *Краљевске хронике Келна* (*Chronica regia Coloniensis*), састављених почетком 13. века, гроф Хенрих од Дица, поверљив царев човек, упућен је крајем маја 1188. године Саладину, да му објави рат уколико не приста не да врати реликвију Светог крста и Јерусалим.⁷ Друго посланство, на челу са архиепископом Мајнца Конрадом од Вителсбаха, отишло је краљу Бели III (1172–1196) у Угарску, у циљу да уговори снабдевање и сигуран пролаз крсташке војске кроз Панонију. Конрад је успешно обавио поверено задужење, упознавши се са путевима који су одатле „водили у Бугарску” и уговоривши да крсташа могу храну за сто коња да купе за једну сребрну марку, а четири вола по истој цени.⁸ Трећу Барбаросину дипломатску мисију, упућену селџучком султану Килиџ Арслану II, за кога се рачунало да ће крсташима дозволити слободан пролаз кроз Малу Азију, водио је „ваљани витез” Готфрид од Визенбаха.⁹ Готфридово посланство посведочено је у још једном изузетно важном извору, анонимној *Историји похода цара Фридриха*, чије је ауторство приписано аустријском свештенику Ансберту.¹⁰

Осврт на дипломатске активности уочи покретања похода, односно на три посланства, предвођена Хенрихом од Дица, Конрадом од Вителсбаха и Готфридом од Визенбаха, важан је из два разлога. Најпре, ради илустрације оспежних припрема саме експедиције, а

⁷ *Historia Peregrinorum*, Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, ed. A. Chroust, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, nova series, V (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1928), 127; *Chronica regia Coloniensis* (*Annales maximi Colonienses*), ed. Georg Waitz, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi, vol. XVIII (Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1880), 140.

⁸ *Historia Peregrinorum*, 127; *Chronica Regia Coloniensis*, 139.

⁹ *Chronica Regia Coloniensis*, 141; *Historia Peregrinorum*, 127.

¹⁰ *Historia de expeditione*, 67. *Историја похода цара Фридриха* је савремени текст, настао пре краја 12. века. У најстаријем, непотпуном рукопису овог дела наведено је да је његов аутор био аустријски свештеник који је учествовао у походу, док је познијом руком дописано његово име – „Ансберт”. Питање ауторства овог дела у историографији није решено, а у овом тексту је, из конвенционалних разлога, за његовог аутора коришћено име Ансберт.

потом да би се објаснила позадина посланства које је Стефан Немања упутио у немачке земље пре него што се Барбаросина армија отиснула на пут.

Наиме, око Божића 1188. године Барбароса је примио у Нирнбергу у аудијенцију селџучке, византијске и српске представнике.¹¹ Истовремено присуство три стране делегације на Барбаросиним двору, чије су земље биле на путу крсташа ка Палестини, није случајност. Може се претпоставити да је њихов долазак уследио на Барбаросин захтев, који су његови гласници пренели тројици владара.¹² Када се има у виду да је мисија Конрада од Вителсбаха била ограничена на Угарску, а да је Хенрих од Дица упућен Саладину у далеку Палестину, трећи царев гласник, витез Готфрид од Визенбаха, који је ишао селџучком султану, био је, по свему судећи, човек који је такође обавестио византијског и српског владара о покретању крсташког похода.¹³ Он се очигледно упутио на своју крајњу дестинацију Војним путем од Београда за Цариград и одатле у Малу Азију.

Да су српски посланици дошли у Нирнберг на Барбаросин позив може се посредно закључити и из навода *Келнске краљевске хронике*, у којој је описан њихов пријем. У том извору наводи се да је „посланицима краља Србије... било наложено да кажу да њихов краљ исказује највећу радост због доласка Царевог и да у свом животу не сматра ништа пријатнијим од наде да ће видети како август Римљана пролази као ходочасник кроз његове земље. Уз то, поменути краљ му је писао да припрема један свој веома отмени град да га у њему са највећим почастима дочека, како и доликује. Поред тога, да жели да тај град учини престоницом свог краљевства, те да га таквом почашћу дарује. Свечано их примивши и наградивши, цар је послао разне дарове њиховом краљу, славећи Бога што га и владари за које једва да је неко чуо, толи-

¹¹ *Chronica Regia Coloniensis*, 142; „Historia de expeditione Friderici imperatoris”, 15-16.

¹² E. Johnson, *op. cit.*, 91; cf. Rudolf Hiestand, „Precipua tocius christianismi lumpna’. Barbarossa und der Kreuzzug” in: *Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers*, ed. A. Haverkamp (Siegmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1992), 92-93.

¹³ A. Узелац, *н. д.*, 147.

ко цене.”¹⁴ Како се недвосмислено види из каснијих догађаја, Немањин „веома отмени град” у коме је намеравао да дочека крсташе био је управо Ниш.

У литератури је већ примећено да је повољан пријем српског посланства у Нирнбергу вероватно био у вези са снабдевањем крсташке војске.¹⁵ Може се наслутити да је Немања био спреман да испуни немачке захтеве у погледу подршке походу. Непознаница је да ли су ти захтеви укључивали детаље попут уговарања фиксних цена потрепштина, што је посланство Конрада од Вителсбаха испословало у Угарској, или су били општијег карактера. Изван сумње је да се од српске стране очекивало не само да обезбеди пролаз крсташа, већ и приступ тржницама на којима би они могли да се снабдеју неопходним потрепштинама. То је била уобичајена пракса и приликом ранијих похода. Тако је уочи Другог крсташког рата Манојло I Комнин позитивно одговорио на захтеве Конрада III и Луја VII да обезбеди слободан пролаз њиховим војскама и послао упутства за припрему тржница.¹⁶ Немања је требало да поступи на исти начин, иако је по његову малу државу то био несумњиво тежи задатак него по моћно Манојлово царство четири деценије раније.

О припремама српске стране за дочек крсташке војске нема никаквих података, али се одређена запажања и о томе могу изрећи. Према речима наводног Ансберта, вести о покретању похода испуниле су „цео Илирик и многе источне крајеве страхом од витезова под знаком крста” (*tam Illyricum totum quam multas partes orientis timore signatorum militum Christi*).¹⁷ По свој прилици, након најаве Барбаросине експедиције, дошло је до привременог прекида ратног стања између Срба и Византије, које је требало да потраје до одласка крсташа. Једно византијско посланство, предвођено севастом Алексијем, рођаком цара Исака II Анђела (1185–1195), посетило је Барбаросу и уручило му писмо управо током боравка крсташа у Немањином Нишу крајем јула 1189. године.¹⁸ Долазак овог посланства

¹⁴ *Chronica Regia Coloniensis*, 142.

¹⁵ Ј. Калић, „Ниш у средњем веку”, 23.

¹⁶ *Nicetae Choniatae Historia*, ed. J. L. van Dieten (Berlin - New York: De Gruyter, 1975), 61–62; J. Phillips, *op. cit.*, 120, 132–133, 169.

¹⁷ *Historia de expeditione*, 15.

¹⁸ *Historia de expeditione*, 33.

из Константинопоља у град под српском влашћу био би тешко замислив да примирје између Срба и Грка тада није било на снази. Такође, извесно је да примирје није дуго трајало и да је Немања, непосредно након што су крсташи напустили Ниш, наставио ратне операције против Византије и освојио „делове Бугарске”.¹⁹ Ипак привремени предах, до кога је дошло након најаве покретања Барбаросиног похода, омогућио је српској страни да се окрене припремама за дочек крсташа.

* * *

Неопходно је осврнути се и на снагу Барбаросине војске. Те бројке значајно се разликују у изворима и углавном су резултат слободне процене. У *Келнској краљевској хроници* наведено је да је крсташка војска сакупљена на дан Св. Ђорђа (23. априла 1189) у Регенсбургу, уочи одласка на пут, бројала око 30.000 људи, од чега су половину чинили витезови.²⁰ Према наводима бенедиктинског опата Арнолда из Либека, аутора *Словенске хронике* (*Chronica Slavorum*), њена снага износила је око 100.000 пешака и 50.000 коњаника.²¹ Сагласно *Аналима Штадеа* (*Annales Stadenses*), састављеним у првој половини 13. века, крсташку војску чинило је невероватних 600.000 људи.²² Савремени историчари Барбаросину војску сакупљену у Регенсбургу углавном процењују на око 12.000–15.000 људи,²³ иако је ова процена вероватније ближа доњој него горњој граници.²⁴ Уз то треба имати у виду да су се многи одреди из најзападнијих земаља царства прикључили крсташкој армији тек након њеног одласка на пут 11. маја 1189. године.²⁵ Одреди крсташа из Меца, Тарантеза, Залма и Вијандена пристигли су главнину војске на оба-

¹⁹ *Historia de expeditione*, 33.

²⁰ *Chronica regia Coloniensis*, 144.

²¹ *Arnoldi abbatis Lubecensis Chronica Slavorum*, ed. I. Lappenberg, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XXI (Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1869), 171-172.

²² *Annales Stadenses*, ed. I. Lappenberg, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XVI (Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1859), 351.

²³ F. Opll, *op. cit.*, 438; A. Murray, *op. cit.*, 358.

²⁴ R. Hiestand, *op. cit.*, 69-70.

²⁵ *Historia de expeditione*, 16-17.

лама Дунава код Браничева,²⁶ а група предвођена епископом Петром од Тула и витезом Гаубертом од Аспремона прикључила се Барбаросиној армији, после усиљеног марша, тек након њеног доласка у Сердику.²⁷ У крсташком походу, поред Немаца, учествовали су и одреди Чеха.²⁸ Такође, током проласка кроз Панонију крсташима се прикључило око 2.000 Угара, предвођених епископом Угрином од Ђера, које је Бела III испратио као подршку свом немачком савезнику.²⁹

Када се ове бројке и претходне процене имају у виду, може се закључити да је Немању и његове поданике чекао изазов снабдевања крсташке армије од барем двадесетак хиљада људи, а вероватно и више. Илустрације ради, може се истаћи да је ова бројка премашила укупне војне ефективне тадашње српске државе. Наиме, познато је да је приликом проласка Барбаросине експедиције Немања нудио цару 20.000 Срба уколико се крсташи одлуче да нападну Цариград, а да су вође тадашњег устанка у Бугарској против Цариграда браћа Петар и Иван I Асен обећавали двоструко више људи за тај подухват.³⁰ При томе треба имати у виду да су током преговора са крсташима српска и бугарска страна вероватно намерно прецењивале снаге у жељи да своју војну моћ представе већом него што је то заиста била.

Током припрема за путовање, поред снабдевања, водило се рачуна и о финансијама. Барбароса је својим едиктом обзнанио да сиромашнији крсташи не смеју да понесу на пут суму мању од три сребрне марке. Онима који нису могли да сакупе ту своту било је за-

²⁶ *Historia de expeditione*, 20, 27.

²⁷ *Historia de expeditione*, 21, 38.

²⁸ *Historia de expeditione*, 63, 77; Vera Hrochova, „La participation tcheque aux deuxieme et troisieme croisades” in: *Le partage du monde. Echanges et colonisation dans la Mediterranee medievale*, ed. M. Balard, A. Ducellier (Paris: Publications de la Sorbonne, 1998), 283-284.

²⁹ *Historia de expeditione*, 18; *Arnoldi Lubecensis Chronica*, 171; James Ross Sweeney, „Hungary in the Crusades, 1169-1218”, *The International History Review* 3/4 (1981), 471-472.

³⁰ *Historia de expeditione*, 68; M. Paulova, *op. cit.*, 294.

брањено да учествују у походу.³¹ Сребрна марка је као новчана и обрачунска јединица била једнака износу од 144 келнска пфенига, а као тежинска јединица износила је око 230–235 грама сребра, тако да је минимална сума по учеснику похода износила око 700 грама сребра.³² Од витезова се очекивало да понесу знатно више новца ради покривања трошкова за себе и своје слуге у периоду од две године, колико се претпостављало да ће експедиција трајати.³³ Питање финансија било је од приоритетног значаја и на путу. Према казивању Арнолда из Либекa, након што је Барбароса пристигао на обале реке Мораве, по свему судећи у Браничеву, израчуната је вредност поклона добијених од угарског краља, који су износили пет хиљада сребрних марака.³⁴ Поклони Беле III, а вероватно и дарови које је Немања нешто касније у Нишу уручио Барбароси, требало је да буду употребљени за подмиривања текућих трошкова експедиције.

Током ранијих похода било је уобичајено да се крсташи не снабдевају само куповином већ и плачком, чак и када би наилазили на повољан пријем и богате тржнице у земљама кроз које су пролазили. Све до напуштања Ниша, када су због затегнутих односа с византијским властима били принуђени да се старају о потрепштинама како нађу за сходно, Барбароса је одлучно забрањивао такву праксу. У Бечу је, према речима Арнолда из Либекa, отпустио из армије „пет стотина бескорисних људи, прељубника и крадљиваца”.³⁵ У Београду, где су крсташи стигли крајем јуна, устројио је суд на коме су „због нарушавања мира”, према истом аутору, двојица трговаца кажњени смрћу одсецањем глава, а четворица слугу одсецањем руку.³⁶ Преки суд у Београду и кажњавања посведочени су и у *Келн-*

³¹ *Ottonis de Sancto Blasio Chronica*, ed. A. Hofmeister, Monumenta Germaniae Historica Scriptores in usum scholarum separatim editi, XLVII (Hannoverae - Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1912), 45.

³² A. Murray, *op. cit.*, 358-359, 362-363.

³³ *Annales Marbacenses qui dicuntur*, ed. H. Bloch, Monumenta Germaniae Historica Scriptores in usum scholarum separatim editi, IX (Hannoverae - Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1907), 60.

³⁴ *Arnoldi Lubecensis Chronica*, 172.

³⁵ *Arnoldi Lubecensis Chronica*, 171.

³⁶ *Arnoldi Lubecensis Chronica*, 172.

ској краљевској хроници и Историји крсташа.³⁷ То су биле не само казнене мере због недоличног понашања појединих крсташа током проласка кроз Панонију већ и превентивне, да би се учврстила дисциплина међу људством у наставку пута преко српских и византијских земаља.

Поменути наводи Арнолда из Либека сведоче о присуству трговаца у Барбаросиној војсци. Податке о томе пружа и Ансберт, који као учесника похода помиње извесног грађанина Регенсбурга, „који је познавао грчки језик и земљу”.³⁸ Присуство трговаца такође је посведочено у споразуму између Барбаросе и Исака II Анђела, постигнутом 14. фебруара 1190. године. Том приликом, после вишемесечних сукоба у Тракији, постигнут је договор којим су регулисане одредбе снабдевања крсташа, византијски трибут у сребру као накнада штете коју су западњаци претрпели, као и услови њиховог пребацивања у Малу Азију. Последња, четрнаеста тачка тог споразума предвиђала је да византијске власти ослободе све грађане Барбаросиног царства које су претходно заробиле – ходочаснике и трговце.³⁹

У време проласка крсташа кроз Угарску, упркос унапред одређеним ценама за куповину појединих производа, на тржницама су се дешавале злоупотребе. Ансберт се пожалио да су месни трговци размењивали немачки новац по изразито неповољном курсу. За два келнска пфенига давали су пет својих новчића, за два фрајзиншка пфенига четири, а за регенсбуршки или кремски пфениг по један новчић, који је „једва вредео као они из Вероне”.⁴⁰ То је била уобичајена пракса и приликом проласка ранијих крсташких војски. Одон из Деја, капелан француског краља Луја VII и учесник Другог крсташког рата, забележио је да су у Браничеву грчки трговци мењали пет париских денарија за један стаменон, тј. бакрењак, односно две стотине четрдесет денарија за византијски златник. Тиме је вредност париске валуте била потцењена чак седам до осам пута у одно-

³⁷ *Chronica regia Coloniensis*, 145; *Historia Peregrinorum*, 131-132.

³⁸ *Historia de expeditione*, 53; Јованка Калић, „Београд у међународној трговини средњег века” у: *Иста, Европа и Срби. Средњи век* (Београд: Историјски институт, 2006), 315.

³⁹ *Historia de expeditione*, 66.

⁴⁰ *Historia de expeditione*, 26.

су на њихову тежину у сребру.⁴¹ Од немачких трговаца у саставу Барбаросине армије вероватно се очекивало да спрече, или барем ублаже такве злоупотребе и утаначе што повољнији курс приликом куповине потрештина за војску.⁴²

* * *

Две недеље након одласка из Регенсбурга, 25. маја 1189. године, крсташка војска је ушла у Угарску. Почетком јуна у Острогону Бела III и његова супруга приредили су Барбароси достојан пријем – лов у његову част и даровали га скупоченим поклонима, међу којима су била три грла камила и један раскошни шатор.⁴³ Средином јуна крсташи су пребродили немирну Драву, када се неколико људи и коња утопило. Двадесет четвртог дана истог месеца Барбароса је пристигао у село Свети Ђорђе у Срему, недалеко од Франкавиле (данашњи Манђелос).⁴⁴ Одатле се главнина војске упутила преко Сирмијума за Београд, где је, пребродивши Саву, стигла тачно на Петровдан, 29. јуна. Цар је 2. јула већ био у Браничеву,⁴⁵ а крсташи су поставили логор покрај града и остали ту неколико дана да би се поново на једном месту сакупила сва издвојена одељења војске. Део крсташа путовао је левом обалом Дунава, а комора је до Браничева стигла на лађама низ реку.⁴⁶ Овај речни пут редовно се користио у крсташким походима и великим ходочашћима у 12. века. На потенцијал Дунава, пловног од Регенсбурга до Браничева, рачунале су војске Конрада III и Луја VII, које су на исти начин пребацивале своје потрештине.⁴⁷ Такође, на свом ходочашћу почетком 1172. године Хенрих Лав, војвода Саксоније и Баварске, путовао је на речним лађама кроз Угарску.⁴⁸

⁴¹ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem. The Journey of Louis VII to the East*, ed. and trans. V. G. Berry (New York: W. W. Norton, 1948), 40; Angeliki Laiou, „Byzantine Trade with Christians and Muslims and the Crusades” in: *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, ed. A. Laiou, R. Mottahedeh (Washington DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001), 170-172, 194-195.

⁴² J. France, *op. cit.*, 84-85.

⁴³ *Historia de expeditione*, 25-26.

⁴⁴ *Historia de expeditione*, 26.

⁴⁵ *Historia de expeditione*, 27; *Historia Peregrinorum*, 132.

⁴⁶ *Historia de expeditione*, 27.

⁴⁷ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII*, 24, 40.

⁴⁸ *Arnoldi Lubecensis Chronica*, 117-118; А. Узелац, н. д., 124-125.

Дукс Браничева је био први византијски званичник вишег ранга који је изашао пред Барбаросине крсташе. Наизглед примио их је како и доликује, обезбедивши, према речима Арнолда из Либекa, потрештине за осам дана путовања,⁴⁹ односно за време које је крсташима било потребно да стигну из Браничева у Ниш. Ипак дукс је показао своје право лице када их је послао другим, каменитим путем, удаљеним од главне саобраћајнице, следећи заповести свог господара у Цариграду. Угарска претходница, која је ишла два или три дана испред главнине војске и познавала локалне путне правце, успела је после краћег лутања да нађе главну саобраћајницу.⁵⁰ Такође, у пословично негостољубивој „Бугарској шуми” која је лежала на путу од Браничева ка Нишу крсташа су били изложени заседама и нападима месних житеља, које је, како су крсташа сумњали, организовао нико други до византијски дукс.⁵¹

Тако је протекло путовање крсташа до Равног (данашња Ћуприја), одакле су почињале земље под контролом Стефана Немање. У околини Равног пред западњаке су, према Ансбертовим речима, изашли гласници „великог жупана Србије и Рашке по имену Немања (*magnus comes de Servigia et Crassia [...]* Neaman dictus) и његовог рођеног брата, не мање моћног жупана (реч је, како се види из даљег текста, о Страцимиру) који су најављивали њихов долазак ради сусрета са царем, обећавајући му све врсте услуга и покорности”.⁵² На основу ових речи може се наслутити да Немања и Страцимир нису били у Нишу уочи Барбаросиног доласка, већ су се у град запутили тек након што су први крсташки одреди стигли у Равно.

Српска страна је, по свему судећи, била у више наврата обавештавана о току похода. Непосредно пре него што је његова војска напустила Регенсбург, Барбароса је упутио у Константинопољ као своје гласнике Хермана епископа Минстера, грофа Руперта од Насауа, свог рођака Валрама, пређашњег посланика Саладину Хенриха од Дица и царског коморника Маркварда, да би најавио долазак и да би детаљи уговорени око снабдевања крсташа били поштова-

⁴⁹ *Arnoldi Lubecensis Chronica*, 172.

⁵⁰ *Historia de expeditione*, 27-28.

⁵¹ *Historia de peregrinorum*, 132-133; *Arnoldi Lubecensis Chronica*, 172; *Oppl. op. cit.*, 439; И. Коматина, н. д., 77; А. Узелац, н. д., 156-159.

⁵² *Historia de expeditione*, 29.

ни.⁵³ Ти гласници морали су да прођу и преко српске територије, тако да су, по свему судећи, обавестили Немању да се војска спрема да крене на пут. Тако је између немачке и српске стране за нешто више од годину дана, колико је протекло од Барбаросине најаве рата до доласка крсташа у Ниш, размењено неколико делегација: најпре мисија Готфрида од Визенбаха на исток у лето 1188. године, потом долазак српског посланства у Нирнберг крајем исте године и коначно делегација предвођена Херманом од Минстера која је ишла за Цариград у пролеће наредне године.

Крсташка војска је лагано напуштала Браничево почев од 11. јула,⁵⁴ путујући подељена у четири веће групе. Према *Историји крсташа*, напред су послати Угри и Чеси који су задужени да буду водичи остатку војске и препознају путеве и места којима треба проћи. Иза њих су наступали царев син Фридрих Швапски и епископ Конрад од Регенсбурга са својим људима. Следећу групу водили су епископи Готфрид од Вирцбурга, Рудолф од Лијежа и Хенрих од Базела, а као последњи кренуо је сам Барбароса са остатком војске.⁵⁵

Барбароса је Браничево напустио десетак дана након своје претходнице. Према наводима Арнолда из Либекa 25. јула био је у Равном,⁵⁶ док је, како је познато на основу Ансбертовог извештаја, стигао пред Ниш два дана касније.⁵⁷ Други крсташки одреди стигли су у Немањин град пре овог датума. Судећи по извештајима писаца Првог крсташког рата, пут кроз „Бугарску шуму”, од Београда до Ниша, трајао је осам дана,⁵⁸ а према записима Одона из Деја, француским крсташима је 1147. године било потребно пет дана да превале пут од Браничева до Ниша.⁵⁹ Може се претпоставити да је отприлике исто времена за ову деоницу било потребно и Барбароси-

⁵³ *Historia de expeditione*, 16; cf. *Chronica regia Coloniensis*, 145, где се наводи да су ови гласници били послати у Константинопољ тек из Ниша, у време док је Барбароса био Немањин гост. Ансбертова верзија, која потиче од учесника похода, свакако је веродостојнија.

⁵⁴ *Historia de expeditione*, 28

⁵⁵ *Historia Peregrinorum*, 132; cf. *Chronica Regia Coloniensis*, 145; M. Paulova, *op. cit.*, 277-279.

⁵⁶ *Arnoldi Lubecensis Chronica*, 172.

⁵⁷ *Historia de expeditione*, 29.

⁵⁸ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem*, ed. and trans. S. B. Edgington (Oxford: Clarendon Press, 2007), 18.

⁵⁹ Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII*, 32.

ној претходници. Маргинална белешка уз писмо још једног учесника похода, епископа Дитполда из Пасауа, сачувана у *Хроници презвитера Магнуса из Рајхерсберга*, наводи да је овај прелат у Нишу био 23. јула.⁶⁰ Стога се може закључити да је крсташка војска у Ниш пристизала полагано, подељена на мање одреде, током друге половине јула 1189. године.

* * *

Извори који сведоче о сусрету крсташа и Срба у Нишу и пружају податке о снабдевању крсташке војске су *Историја похода цара Фридриха* приписана Ансберту, потом анонимна *Историја Крсташа*, *Келнска краљевска хроника* и, коначно, већ поменуто писмо епископа Дитполда из Пасауа. Најдетаљнији је Ансберт. Према његовим речима „крсташка војска је стигла у Ниш, некада утврђени град, али делимично разрушен... Овде је остала три или више дана због тржница (*ibique per triduum et ultra propter mercatum moraretur*). Овај велики жупан, по имену Немања и његов рођени брат по имену Страцимир (*magnus comes Neaman dictus ac germanus suos Chrazimerus dictus*), дочекали су господина цара уз велику светковину, а цар и прваци војске су их поздравили са почастима дана 27. јула. Штавише, у знак своје привржености, они су дали господину цару вина, јечма, брашна, оваца и волова у сјајним и великим количинама (*in indicium sue devotionis vinum et ordeum seu farinam, oves et boves splendide et copiose obtulerunt*). Уз друге поклоне које су предали било је и шест оних животиња које зову морским кравима, то јест фокама, припитомљени вепар и три жива јелена који су такође били припитомљени. Они су такође почастили предводнике најближе цару на сличан начин, уз обилне поклоне у вино, говедима и овцама (*in vino bubus et ovibus munifice honoraverunt*)”.⁶¹

Историја крсташа наслања се на Ансбертово казивање, наводећи да су „Немања и Страцимир, велики жупани Србије и Рашке... са радошћу изашли да дочекају крсташе, уз велику пратњу и

⁶⁰ *Chronicon Magni Presbiteri*. ed. W. Wattenbach, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XVII (Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1861), 509; cf. F. Opll. *op. cit.*, 439-440.

⁶¹ *Historia de expeditione*, 29-30. Фоке, уручене као поклон Барбароси су, по свој прилици Морске медведице (*Monachus monachus*). У средњем веку и раној модерној епохи ова врста фока била је честа на источној обали Јадрана, док је данас пред истребљењем, А. Узелац, *н. д.*, 161-162.

величанствену светковину, поздравивши како и доликује, понајвише цара. Драге воље, указали су му почасту, док су најистакнутијим крсташима поделили говеда, овце, вино, жито и јечам у обилним количинама и обезбедили приступ тржницама за све (*singulis etiam principum boves oves vinum frumentum et ordeum dividentes munifice et mercatum omnibus ministrantes*).⁶² Према записима *Келнске краљевске хронике* крсташе је у Нишу дочекао „владар по имену Србин (*princeps dictus Serf*)”, примивши цара с великом радошћу и обдаривши га не малим поклонима.⁶³ Такође, сагласно писму епископа Дитполда из Пасауа, Барбароса и Немања разменили су вредне поклоне, док су сви предводници добили велике количине дарова у вино, медовини и животињама (*omnes principes a predicto comite in vino et medone et animalium multum honorati fuerunt*).⁶⁴

Како извори казују, најважније потрепштине спремљене за крсташку војску у Нишу биле су жито, јечам, месо и вино. У писму епископа Дитполда помиње се и медовина, што је уједно најранији писани спомен конзумирања овог пића међу Србима. Додуше, треба имати у виду да је свега две деценије раније још један крсташки писац, Виљем, архиепископ Тира у Палестини, приметио за Србе да „имају много стада и крда стоке”, те да су „богати млеком, сиром, путером, месом, медом и воском”.⁶⁵ Са изузетком медовине, све остале поменуте потрепштине крсташа су уобичајено набављали приликом проласка преко централне и југоисточне Европе. Током Првог крсташког рата 1096. године војска Готфрида Бујонског, војводе Доње Лотарингије, у Угарској се снабдела хлебом, вином, житом, јечмом и месом, док је у Нишу, уз њих, добила у великим количинама и (маслиново) уље, као поклон византијског цара Алексија I Комнина (1081–1118).⁶⁶ Приликом пријема у Острогону Бела III је пред Барбаросу и његове пратиоце изнео обилне товарије хлеба, јечма, волова, оваца, као и фураж за коње.⁶⁷

⁶² *Historia Peregrinorum*, 135.

⁶³ *Chronica regia Coloniensis*, 145.

⁶⁴ *Chronicon magni presbyteri*, 509.

⁶⁵ Guillaume de Tyr, *Chronique*, ed. R. B. C. Hugyens (Turnhout: Brepols, 1986), 916.

⁶⁶ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 68, 72; Ј. Калић, „Београд у међународној трговини”, 313.

⁶⁷ *Historia de expeditione*, 26.

Извори сведоче о знатним количинама хране које су добили Барбароса и најугледнији крсташи и које су, по свој прилици, подељене међу њиховим пратиоцима. Међутим, важно је истаћи да Немања и Страцимир нису снабдели храном целокупну крсташку војску. Док је, према Ансбертовим наводима, Бела III сиромашнијим крсташима поделио залихе брашна и овса које је чувао у два складишта у Острогону,⁶⁸ његов, као и извештаји других писаца, не дају назнаке да су Немања и Страцимир предузели сличне кораке. Ансберт и анонимна *Историја крсташа* изричито говоре о томе да су за Барбаросине војнике биле спремљене тржнице, као и да је управо из тог разлога крсташка војска остала у Нишу „три или више дана”. Велики део крсташа је, дакле, морао да се постара око потрепштина из сопствених средстава на тржницама у Нишу.

Поставља се питање да ли су локалне тржнице биле у могућности да задовоље потребе Барбаросиних крсташа. Алберт Ахенски, који је почетком 12. века детаљно описао путовања војски у Првом крсташком походу дуж Војног пута, назвао је Ниш изузетно богатим градом (*civitatem ditissimam, quae vocatur Nizh*).⁶⁹ Ниш је и касније сматран важним трговачким центром, чему је поговодовао његов положај на раскршћу путева. У *Географији* Идризија, арапског писца са Сицилије, написаној 1154. године, забележено је да је то величанствен град у коме има много меса, рибе, меда и млека, који се могу набавити по ниској цени, као и много поврћа.⁷⁰ Ипак, „делимично разрушени” Ниш, који је неколико година раније пострадао у угарско-византијским борбама, није на Барбаросине крсташе оставио тако повољан утисак као на Алберта Ахенског и Идрисија. Уз то, количина неопходних потрепштина за велику војску далеко је премашивала уобичајени обим трговине.

Током ранијих крсташких похода сувише често се дешавало да локалне тржнице нису биле довољне да задовоље потребе западњака. Један пример који о томе сведочи везан је и за српску историју, прецизније за сусрет краља Бодина и грофа Рајмунда од Тулуза у Скадру крајем јануара 1097. године. Према речима Рајмунда од Аги-

⁶⁸ *Historia de expeditione*, 26.

⁶⁹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 72.

⁷⁰ Борис Недков, *България и съседните ѝ земи през XII в. според Географията на Идриси* (София: Наука и изкуство, 1960), 73.

лера, капелана тулуског грофа, вођа крсташа је Бодину „потврдио братство и указао му велике почести, да би војска могла да сигурно тражи и купује храну”. Међутим, то су, тврди Агилер, „била неоснована очекивања”.⁷¹ У Скадру очигледно није било ни приближно довољно хране за крсташе из јужне Француске. При томе треба имати у виду да је путовање тулуског грофа преко словенских земаља на источној обали Јадрана уследило у зимско време, за разлику од Барбаросине експедиције која је путовала дуж Војног пута током лета.

И у другим случајевима потребе крсташа много су превазилазиле капацитете локалних тржница. У Другом крсташком рату француска војска предвођена краљем Лујем VII није могла да се снабде у довољним количинама у „сиромашном градићу Браничеву”, али је залихе за крсташку војску том приликом послао угарски краљ Геза II (1141–1162) бродовима низ Дунав. Даље на путу француски крсташа суочили су се са новим проблемима. У страху од западњака Грци су затварали капије својих градова и тврђава и купљену робу спуштали конопцима са зидина у недовољним количинама, што је довело до тога да се крсташа издржавају пљачком околине.⁷²

Како је претходно истакнуто, све до ступања на византијску територију Барбароса је оштрим казнама и завођењем строге дисциплине настојао да спречи пљачку својих војника. Ипак, пљачка се спорадично дешавала не само у Угарској, већ и током боравка у Немањином граду. Један такав инцидент забележио је Ансберт. Према његовим речима, „док се Христова војска одмарала у Нишу током четири дана, господин цар, следбеник мира и истине, видео је да слуге и момци из војске користе прилику да, док су сакупљали фураж, пљачкају околину, и да су постали све бунтовнији, кршећи свете законе које је требало поштовати да би се сачувао мир у земљи Грка.” Барбароса је стога био принуђен да преступницима пошаље вирцбуршког епископа Готфрида, који их је оштро прекорио „због кршења мира и пљачке жита, меда и боба” (*pacis violatione in frumenti seu melis et leguminum*).⁷³ Тада је, будући да се радило о ситнијем преступу, оштрије кажњавање избегнуто.

⁷¹ Le „*Liber*” de Raymond d’Aguilers, ed. J. Hill, L. Hill (Paris: P. Geuthner, 1969), 38.

⁷² Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII*, 40.

⁷³ *Historia de expeditione*, 33–34.

Иако утисци Ансберта и других извора упућују на то да је потрепштина у Нишу било у изобиљу и да је организација тржница задовољила потребе крсташа, овај наизглед безазлени инцидент говори о два детаља који се не могу пренебрегнути – предмет пљачке биле су основне животне намирнице и њу су извршили најнижи слојеви војника, „слуге и момци”. Очигледно нису сви учесници Барбаросиног похода били у могућности да купе неопходне потрепштине и у потпуности задовоље своје потребе на тржницама.

* * *

Већ 30. јула 1189. године крсташка војска полако је кренула из Ниша, поздравивши се, према Ансбертовим речима, „са нашим пријатељима великим жупанима Србије” (*amicis nostris comitibus magnis de Servigia valefacientes*).⁷⁴ До тог тренутка напредовање Барбаросине експедиције текло је без већих проблема у снабдевању. Међутим, након напуштања српске територије крсташа су се суочили са непредвиђеним тешкоћама. Две недеље касније стигли су у напуштену Сердику. Претходна обећања византијских изасланика да ће их тамо чекати храна и тржнице нису се остварила.⁷⁵ Затегнутост односа између крсташа и византијских власти постепено се током боравка западњака у Тракији претворила у тихи рат.

Сукобе са Византинцима који су обележили Барбаросин поход, све до склапања примирја у фебруару 1190. године и преласка крсташа у Малу Азију на пролеће исте године, неопходно је за сада оставити по страни. Међутим, важно је истаћи да је пријатан боравак крсташа у Нишу, након мучног путовања кроз „Бугарску шуму” од Браничева, и пре него што су крсташе стигле нове, много озбиљније тешкоће на деоници од Сердике ка Филипопољу, представљао главни разлог што су у записима учесника Барбаросиног похода и других извора заснованих на њиховим казивањима (тзв. Ансберт, *Историја крсташа*, *Келнска краљевска хроника*, Дитполд из Пасауа) Стефан Немања, Страцимир и њихови поданици осликани у изузетно лепом и повољном светлу. Управо та околност илуструје важно

⁷⁴ *Historia de expeditione*, 34.

⁷⁵ Писмо епископа Дитполда из Пасауа сведочи да је неповерењу византијских власти према крсташима допринело и „пријатељство” склопљено између Барбаросе и српског великог жупана, *Chronicon magni presbyteri*, 510; J. Kalić, „Die deutsch-serbischen Beziehungen”, 525.

место и улогу Срба у припремама и спровођењу Барбаросине експедиције.

Нажалост, подаци које имамо на располагању не пружају обавештења о платежним средствима којима се трговало у Нишу приликом боравка крсташке војске. Може се само наслућивати да се трговина обављала претежно у византијској валути, коју су крсташи били у прилици да претходно набаве у Браничеву,⁷⁶ иако се ни употреба угарског новца не може искључити.⁷⁷ Упркос одсуству ових података, вести забележене у делима крсташких писаца остају изузетно важне за српску историју. Како је показано, западни извори не сведоче само о политичким преговорима Барбаросе и Немање већ и о више дипломатских мисија преко којих је уговаран пролазак крсташа и њихово снабдевање. Такође, у њима су сачувана посредна, али изузетно важна обавештења о привреди тадашњих српских земаља, присуству одређених прехранбених продуката и трговачком значају Ниша крајем 12. века.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem*, ed. and trans. S. B. Edgington. Oxford: Clarendon Press, 2007.

Annales Marbacenses qui dicuntur, ed. H. Bloch, Monumenta Germaniae Historica Scriptores in usum scholarum separatim editi, IX. Hannoverae – Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1907.

⁷⁶ Такозвана „Барбаросина ризница”, односно велика остава новца и сребра нађена у Турској осамдесетих година прошлог века, која је остала после проласка крсташа, садржи готово искључиво немачке новчиће коване пре 1190. године и ниједан примерак византијског новца. То наводи на помисао да су крсташи настојали да се најпре ослободе византијског новца, до кога би дошли трговином или плачком, док су чували своје новчиће чија је вредност, како смо видели, бивала устаљено потцењена од локалних трговаца, cf. A. Murray, *op. cit.*, 366.

⁷⁷ Иако не постоје нумизматички трагови који би се могли везати за пролазак Барбаросине војске преко тадашњих српских земаља, није згорег истаћи да о локалном новчаном промету сведоче налази византијског новца, као и и два примерка анонимних угарских денара из 12. века, откривени током истраживања средњовековне некрополе Св. Пантелејмона у Нишу, В. Црноглавац, Т. Чершков, „Истраживања средњовековне некрополе св. Пантелејмона у Нишу 2002–2007”, *Зборник Народног музеја у Нишу* 20 (2011), 105–142.

Annales Stadenses, ed. I. Lappenberg, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XVI. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1859, 271-379.

Arnoldi abbatis Lubecensis Chronica Slavorum, ed. I. Lappenberg, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XXI. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1869, 100-250.

Chronica regia Coloniensis (Annales maximi Colonienses), ed. Georg Waitz, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi, vol. XVIII. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1880.

Chronicon Magni Presbiteri. ed. W. Wattenbach, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, XVII. Hannoverae: Impensis bibliopolii Hahniani, 1861, 476-523.

Guillaume de Tyr, *Chronique*, ed. R. B. C. Hugyens. Turnhout: Brepols, 1986.

Historia de expeditione Friderici imperatoris, Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, ed. A. Chroust, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, nova series, V. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1928, 1-115.

Historia Peregrinorum, Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, ed. A. Chroust, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum, nova series, V. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1928, 116-172.

Le „Liber” de Raymond d’Aguilers, ed. J. Hill, L. Hill. Paris: P. Geuthner, 1969.

Nicetae Choniatae Historia, ed. J. L. van Dieten. Berlin – New York: De Gruyter, 1975.

Odo of Deuil, *De profectione Ludovici VII in orientem. The Journey of Louis VII to the East*, ed. and trans. V. G. Berry. New York: W. W. Norton, 1948.

Ottonis de Sancto Blasio Chronica, ed. A. Hofmeister, Monumenta Germaniae Historica Scriptores in usum scholarum separatim editi, XLVII. Hannoverae – Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1912.

Литература

Калић, Јованка. „Београд у међународној трговини средњег века” у: иста, *Европа и Срби. Средњи век*. Београд: Историјски институт, 2006, 307–322.

Калић, Јованка. „Ниш у средњем веку”, *Историјски часопис* 31 (1984), 5–40.

Коматина, Ивана. „Срби на путу крсташа“, *Историјски часопис* 64 (2015), 55–83.

Недков, Борис. *България и съседните и земи през XII в. според Географията на Идриси*. София: Наука и изкуство, 1960.

Узелац, Александар. *Крсташи и Срби (XI–XII век)*. Београд: Утопија, 2018.

Црноглавац, Весна; Чершков, Тони. „Истраживања средњовековне некрополе св. Пантелејмона у Нишу 2002–2007“, *Зборник Народног музеја у Нишу* 20 (2011), 105–142.

Bell, Gregory. „In Starvation’s Shadow. The role of Logistics in the Strained Byzantine-European Relations during the First Crusade“, *Byzantion* 80 (2010), 38–71.

France, John. „Logistics and the Second Crusade“ in: *Logistics of Warfare in the Age of the Crusades*, ed. J. Pryor. Aldershot: Ashgate, 2006, 77–93.

Hiestand, Rudolf. „’Precipua tocius christianismi columpna’. Barbarossa und der Kreuzzug“ in: *Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers*, ed. A. Haverkamp. Siegmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1992, 51–108.

Hrochova, Vera. „La participation tcheque aux deuxieme et troisieme croisades“ in: *Le partage du monde. Echanges et colonisation dans la Mediterranee medievale*, ed. M. Balard, A. Ducellier. Paris: Publications de la Sorbonne, 1998, 279–286.

Johnson, Edgar. „Crusades of Frederick Barbarossa and Henry VI“, in: *A History of the Crusades, vol. 2: The Later Crusades 1189–1311*, ed. K. M. Setton. Madison: University of Wisconsin Press, 1969, 87–122.

Kalić, Jovanka. „Die deutsch-serbischen Beziehungen im 12. Jahrhundert“, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (1991), 513–526.

Laiou, Angeliki. „Byzantine Trade with Christians and Muslims and the Crusades“ in: *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, ed. A. Laiou, R. Mottahedeh. Washington DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001, 157–196.

Murray, Alan. „Finance and Logistics of the Crusade of Frederick Barbarossa“ in: *In Laudem Hierosolymitani: Studies in Crusades and Medieval Culture in Honour of Benjamin Z. Kedar*, ed. I. Shagrir, R. Ellenblum, J. Riley-Smith. Aldershot: Ashgate, 2007, 357–368.

Opll, Ferdinand. „Das Treffen von Nis vom Juli 1189 in seinem historischen Umfeld“, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 97 (1989), 435-442.

Paulova, Milada. „Učast Srbů při třetí vypravě křižove“, *Byzantinoslavica* 5 (1933-1934), 235-303.

Phillips, Jonathan. *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom*. New Heaven - London: Yale University Press, 2007.

Sweeney, James Ross, „Hungary in the Crusades, 1169-1218“, *The International History Review* 3/4 (1981), 467-481.

Dr. Aleksandar Uzelac, Senior Research Fellow

Institute of History, Belgrade

e-mail:aleksandar.uzelac@iib.ac.rs

THE ROLE OF THE SERBS IN THE LOGISTICS OF BARBAROSSA'S CRUSADE

(Summary)

Only recently, scholars have turned their attention to the logistic problems of the crusading expeditions during their passages through Central and Southeastern Europe. The logistics of Barbarossa's expedition to the East, is particularly important in this aspect, as it was not only the biggest, but also the most meticulously planned crusade endeavor of the twelfth century, in terms of supplies, finances and trade on the road. In this article, the research focus is on the preparations of Barbarossa's expedition and the role of the Serbian side in its plans, organization and supply. The sources, in which Barbarossa's crusade was described, provide circumstantial, but nonetheless valuable information about the contacts between the Germans and the Serbs after the announcement of the crusade. They reveal background of Serbian embassy in Nuremberg at the end of 1188, which took place as a result of Barbarossa's request to arrange the terms of passage and acquisition of supplies. It was probably Barbarossa's envoy knight Gottfried of Wiesenbach, who informed Serbian grand župan Stephen Nemanja about the crusade, together with the Byzantine emperor and the Seljuk sultan. In the Spring of 1189, Nemanja was also informed on time about the departure of the expedition from Regensburg. While Barbarossa arrived in Niš on July 27, some crusading contingents were present there earlier, as the army advanced in smaller columns through the so-called 'Bulgarian

Forest', from Braničevo to Niš. Securing the supplies and access to the markets for presumably 20,000 (usually assessed at 12-15,000) strong Barbarossa's army was by no means an easy task. Nonetheless, the Serbs managed to provide large amount of supplies in sheep, oxen, barley, grain, wine and mead for the emperor, the most distinguished nobles, and their retinues. The majority of the crusaders, however, had to secure their supplies on the local markets. Although smaller incidents during the crusaders' stay in Nemanja's lands could not have been prevented, the reports at our disposal indicate that the amount of supplies and organisation of the markets, accommodated the needs of the emperor's army. The availability of the supplies in large quantities was, in fact, the crucial reason, why in the sources related to the Barbarossa's expedition (so-called Ansbert, anonymous 'Historia Peregrinorum', Royal Chronicle of Cologne and the letter of Dietpold of Passau), Stephen Nemanja, and his brother Stracimir were described in extremely positive manner.

KEY WORDS: Frederick I Barbarossa, Third Crusade, Stephen Nemanja, Niš, logistics, supply, markets